

Proč obdivujeme praktiky a ne vědce? Přitom jsou to právě ti uznávaní, kteří v život uvedli výrobní linku. Otrokáře moderní doby!

Sociální rozměr horního práva

Staré *Ius regale montanorum* deklarovalo zvýšený zájem o životní problémy lidí na nejnižším stupni tehdejšího společenského žebříčku, neboť se řadou opatření snažilo zajistit jejich právní ochranu proti bezpráví a útisku jakéhokoliv druhu. Dá se říci, že stranilo horníkům. Pracovní den byl rozdělen na čtyři směny po šesti hodinách. Směla být odpracována pouze jedna směna s odůvodněním, že během delší doby by se horníci tělesně vyčerпали. Pracovní týden byl pětidenní, v sobotu dopoledne se prováděla výplata mezd. Přerušování práce o církevních svátcích bylo placeno, jako kdyby byla šichta odpracována. Co by asi tak řekli dnešní naši zákonodárci na ustanovení, že mzdy nesměly být zadržovány déle než dva týdny. Pokud těžarstva při déletrvajícím neúspěšném provozu neměla dost prostředků na mzdy, vznikala havírům nárok na zástavní právo na důlní podnik, na kterém pracovali. V případě nedobytnosti pohledávek jim těžaři museli předat část svých podílů (tzv. kuksů). Mzdový nárok horníků nezanikal, těžař ručil za jeho vyrovnání vším svým majetkem. Tento horní zákon ovšem obsahoval i protisociální ustanovení, např. zákaz jakéhokoliv spolčování a projevů hromadné nevěle.

Nový jáchymovský šlikovský řád rovněž zaručoval horníkům pětidenní pracovní cyklus, pravidelné sobotní výplaty mezd, včetně úhrady mezd za úředně uznané církevní svátky (včetně sobot a nedělí horníci nepracovali asi 130 dní; dnes spolu s dovolenou 25 dní a devíti svátky nepracujeme zhruba 138 dní), ale pracovní doba byla prodloužena z původních šesti hodin na osm. Po protestech jáchymovského hornictva byla de facto snížena na sedm hodin, neboť do osmé hodiny se započítávaly sestup a výstup z důlního díla. Nově bylo povoleno zřízení tzv. hornických pokladen jako zájmových podpůrných organizací a nařízeny povinné odvody příspěvků do nich z hornických výplat. Měl tak být vytvořen rezervní fond pro poskytování půjček v případě nemoci či úrazu nebo z jiných vážných důvodů. Novou skutečností byla i povinnost těžařů vyplácet horníkům při pracovních úrazech po dobu čtyř až osmi týdnů plnou mzdu a uhradit výdaje za léčbu. V celém jáchymovském prostoru byla zaručena kutací svoboda, možnost svobodného příchodu a odchodu a právo na zpracování vytěžených rud. Pozemkoví majitelé nesměli bránit dolování na svých pozemcích, navíc museli horníkům přidělit stavební parcely a zajistit bezplatné dodávky dříví z vlastních lesů. Řád zvýhodňoval důlní podnikatele a pozemkové vrchnosti, protože snahou bylo přilákat zahraniční kapitál.

Velká pravomoc, kterou dal direktivní princip úředníkům, ale sváděla k jejich zneužívání. To se dělo jak na účet dělníků, tak i těžařů, a mnohdy i na účet regálního pána. Rozpory o privilegia mezi městem a horníky nezadržitelně směřovaly k druhému jáchymovskému povstání v roce 1523. Nekončící okrádání a zvučely úřednictva vyvolávaly další a další odpor, který vyústil 20. května 1525 v novou bouři, kdy dokonce dočasně poklesla i výroba stříbra. Tehdy se na tři tisíce jáchymovských horníků včetně těžařů shromáždilo ve středu města na Chlebném trhu, zajalo purkmistra, vyplnilo radnici a šlikovský zámek Freudenstein. Při tom byly zničeny městské knihy, statuty a privilegia města. Paradoxně tak došlo k rozporu mezi feudální vrchností, tj. horním regálem, a kapitalistickými výrobními vztahy, které se začaly v krušnohorském hornictví úspěšně rozvíjet.

O tomto ozbrojeném povstání se v dějinách dělnického hnutí mluví jako o první generální stávce na světě. Ať to bylo povstání nebo stávka, hrozilo to přerůst v pořádný malér. V Jáchymově vládla revoluční nálada a horníci, věřící myšlenkám Münzerovým, chtěli vytvořit společný majetek, aby skončilo zneužívání jejich dřiny, ze které se obohacovalo mnoho vysoce postavených občanů Magdeburku, Norimberku a Lipska, kteří nikdy Jáchymov ani nenavštívili. Bouře nevole zřejmě propukla i v souvislosti se selskou válkou v sousedním

Německu, takže k havířům se připojovali i poddaní vrchností z okolních panství. Příchodem selského obyvatelstva vzrostl počet účastníků povstání na 10 tisíc ozbrojených mužů, kteří byli rozděleni v prapory. Vybudovali si tábor a jednali o pomoci dalších horníků. Svou pomoc prý přislíbili jáchymovským druhům i havíři z Horního Slavkova. Skupina jáchymovských havířů odešla do Annabergu, aby přiměla i tamní horníky ke vzpouře. To se jim nepodařilo, neboť annaberští i freiberští havíři chtěli vyjednávat. Zklamání jáchymovských horníků dovršila zpráva o smrti Tomáše Münzera a porážce selských rebelů v Německu. Mezi účastníky povstání se proto brzy vyskytly rozpory, neboť na jedné straně stáli svobodní horníci a na druhé straně selské obyvatelstvo. Jedni chtěli s vrchností vyjednávat, druzí si přáli pokračovat v povstání.

Povstání vyvolalo značné obavy jak na straně českých, tak i saských feudálů. S napětím bylo očekáváno, co z povstání vzejde. Horníci i podnikatelé dobře věděli, jak vyvinout největší tlak. Prakticky stačilo, aby horníci jednoduše město opustili a stříbrné doly by tím propadly zkáze. Štěpán Schlick proto na radu hejtmána Könnertze nepoužil sílu a z podnětu Alexandra Leisnika a annaberské městské rady nakonec došlo v Ostrově ke společnému jednání zneprátelených stran. Dne 25. května byla mezi Štěpánem Schlickem a horníky uzavřena dohoda. Účastníkům povstání bylo odpuštěno a jejich zajatci byli propuštěni. Každý se měl vrátit do práce a selskému obyvatelstvu byla přislíbena beztrestnost. Všem byl zaručen svobodný příchod a odchod z města a stávkujícím horníkům byla dokonce vyplacena mzda za dny stávky. Ani vůdcové povstání nebyli potrestáni.

V narovnání obou sporných stran požadovali těžaři dodržování řádu z roku 1518, řádné vyplácení zisků v dobré minci, spravedlivý výkup stříbra, stanovení sazeb na úkony prováděné úředníky a dodržování osmihodinové pracovní doby dělníky. Dělníkům slibovalo narovnání výplatu mezd v dobré minci (jáchymovských groších) a dočasně povolovalo práci i v druhé směně. Šlikovským úředníkům bylo přikázáno, aby vypláceli mzdu v dobré minci a za své úkony směli brát jen stanovené sazby. Těžařští úředníci neměli nutit dělníky, aby u nich kupovali potraviny a pivo, a měli dbát na dodržování osmihodinové směny. Těžaři nebyli povinni dávat šlikovským úředníkům dary. Účtoval-li šichtmistr těžařům vyšší náklady než měl, měl být zbaven místa.

K omezení dalších možných podvodů byl Šliky vydán dodatek k hornímu řádu z roku 1518, který měl 35 článků a dával záruku proti utiskování horníků hraběcími úředníky a dráby. Protože v revoltě vystoupil havířský pořádek jako organizovaný celek, měla vrchnost snahu tuto možnost pro příště vyloučit. Šlikové proto vyšli vstříc těžařům a pravomoc havířského pořádku co nejvíce omezili. Starší nad havíři měli být schvalováni vrchností a prapor s pokladnou havířského bratrstva měly být uloženy tak, aby nemohly být zneužity proti vrchnosti. Hrozbou zadržení části nebo celé mzdy, případně propuštění z práce při porušení pracovní kázně, se zpřísnil dohled nad horníky. Zpřísnil i zákaz jakýchkoli hromadných protestních akcí a demonstrací, které zákon kvalifikoval jako zločin a stanovil pro ně nejpřísnější tresty. Hornictvu už nebyla zaručena rovnoprávnost ve sporech s důlními podnikateli před soudem, ani nárok na přidělení obhájce ex officio.

Přestože Ferdinandův Jáchymovský horní řád měl vyšší ambice, státní moci se dlouho nedařilo prosadit svou vůli, nedošlo totiž k vyhlášení jednotného horního zákona. Návrhy vzniklé kompilací starších horních řádů byly vždy českým zemským sněmem zamítnuty, protože se v duchu centralismu pokoušely zlikvidovat poslední stavovské výsady, zaručené Narovnáním o hory a kovy. Počátkem 18. století, kdy se na panstvích v rakouské monarchii zvy-

Tomáš Münzer

šovalo robotní břemeno, přetrvávala nejen záruka volnosti pohybu horníků, ale i těch poddaných, kteří svým vrchnostem uprchli do dolů na drahé kovy. Získali zde azyl i právo na práci a tuto ochranu dokonce požívaly děti horníků, i když jejich otec zemřel či v hornictví pro úraz nebo z jiných důvodů musel přestat pracovat. Protože zájmem státu bylo zajistit si stále množství kvalifikovaných pracovních sil, tak hornické rodiny měly osvobozeny výdělky od daně ze mzdy. Horníci byli osvobozeni i od poplatků z dluhů, důlní podnikatelé byli zproštěni dědické daně z důlního majetku. Přestože značnou část 18. století vyplňovaly války, bylo hornictvo, jako obtížně nahraditelná profese, nadále osvobozeno od vojenské služby a česká báňská města byla zbavena povinnosti dodávat armádě rekruty.

V souvislosti se správními a ekonomickými reformami ale postupně došlo v českém hornictví k zásadní přestavbě jeho sociálního modelu. V duchu zesilujícího absolutismu stát začal s lidmi manipulovat jako s výrobními silami. Koncem 60. let 18. století vydal předpis o hornických stejnokrojích, což z hornictva definitivně vytvořilo polovojensky zorganizovanou komunitu. Plíživě a účelově se začala porušovat stará hornická práva. Hornictvo se svým postavením začalo přibližovat pracujícím v ostatních výrobních odvětvích.

Snaha po vystupňování produktivity vedla k řadě opatření, jejichž účelem bylo zpřísnit pracovní disciplínu a zvýšit kontrolu chování. Na státních dolech sice zůstala zachována stará osmihodinová pracovní doba na hlubině a dvanáctihodinová na povrchu a v úpravkách rud, ale většina prací již byla prováděna v úkole za sazby, které nutily horníky k neustálému zvyšování výkonů. Dopad pocítili i bánštní úředníci, od nichž se v případě potřeby vyžadovala nepřetržitá bezplatná služba i o nedělích a svátcích. Horníci, kteří uprchli z dolů např. pro špatné zacházení, nesměli být v jiném revíru přijati do práce, naopak, měli být vráceni na původní pracoviště. Že to bylo v rozporu s hlavní výsadou svobodného pohybu hornictva, nebylo respektováno. Ve třicátých letech 19. století byli horníci připraveni i o prastarou výsadu osvobození od vojenské služby.

Reformy druhé poloviny 18. století ale znamenaly i nová sociální opatření. Byla ovšem směřována výhradně k hornictvu na státních dolech. Horníkům, jejich vdovám a sirotkům z hornických rodin byl přiznán důchod. Nárok na hornický důchod vznikl po odpracování čtyřiceti let, v případě úrazu, kdy se z horníka stal invalida, už po osmi letech. Vdovy získaly polovinu hornického důchodu, sirotci do dosažení dospělosti desetinu. Ale koncem 18. století už stát začal šetřit. Nárok na hornickou penzi byl zpochybňován tvrzením, že řada horníků je ještě po 40 letech schopna pracovat, takže přiznání nemělo být automatické, nýbrž mělo být posuzováno podle zdravotního stavu žadatele. Pokud ale horníci zůstali pracovat v erárních dolech i po dosažení důchodové hranice, mohli získat vyšší důchod. Účelem těchto opatření bylo udržet v dolech dostatek kvalifikovaných pracovních sil, takže koncem století bylo vládním nařízením stanoveno, že obdobný důchod náleží i horníkům na soukromých dolech.

Důsledkem industrializace byl progresivní rozvoj rudného a uhelného hornictví, což si vynutilo i změny v oblasti právní. Roku 1854 byl proto vyhlášen pro celou rakouskou monarchii tzv. Všeobecný horní zákon. Nově byl vymezen vztah mezi státem, důlními podnikateli a vlastníky půdy, na níž se těžené nerosty vyskytovaly. Trendem zákona bylo umožnit rozvoj soukromého podnikání v hornictví, takže jedno z ustanovení vysloveně zakazovalo horníkům vymáhat mzdové nároky stávkami. Horní regál rozšířil dosavadní vyhrazené nerosty nejen na všechny nerosty s obsahem kovů, ale i na síru, grafit a černé i hnědé uhlí. Roku 1860 byla připojena také nafta.

V 19. století v sociální oblasti vůbec přitvrdilo. Na soukromých uhelných dolech byla běžná pracovní doba 13 až 14 hodin, teprve roku 1836 byla snížena na 12 hodin. Na státních rudných a uhelných dolech byla roku 1859 stanovena pracovní doba na hlubině na 10 hodin, na povrchu a v úpravkách na 12 hodin. Na překážku nebyla ani práce dětí, která byla omezena až zákonem z roku 1884. Děti ve věku 12-14 let směly být v hornictví zaměstnány jen na povrchu a nesměly pracovat v noci a o nedělích. Zákonem z roku 1901 byla pracovní doba

v hornictví stanovena na 9 hodin, včetně fárání před a po skončení směny. Zákonem z téhož roku byla povolena práce dětí na povrchu ve věku 12 let už jen se souhlasem rodičů. Osmihodinová pracovní doba v hornictví byla uzákoněna počátkem roku 1914. Nárok na důchod vznikl jako v předchozí době po 40 odpracovaných letech. Přes všechna negativa nelze zákon považovat za ryze účelový, neboť obsahoval i nové prvky nemocenského, úrazového, invalidního a starobního pojištění.

Nová Československá republika Všeobecný horní zákon z roku 1854 akceptovala (platil až do roku 1958), pouze některé pasáže byly novelizovány. Mimo jiné bezpečnostní hledisko práce v dolech, na což měla dozírat báňská inspekce, vybavená patřičnými pravomocemi, z nichž nejtvrděší byla možnost odejmutí oprávnění k báňské činnosti.

Ke změnám došlo v sociální oblasti, např. byla zavedena placená dovolená pro horníky na dolech s těžbou vyhrazených nerostů. Zákonem byla upravena i účast pracujících v orgánech vedení báňských podniků a určen jejich podíl na čistém hospodářském zisku. Byly zřízeny hornické rozhodčí soudy, které měly řešit všechny sporné otázky, zejména mzdové. V Praze byla vytvořena Ústřední bratrská pokladna, která se stala garantem starobního a invalidního pojištění horníků pro celou Československou republiku.

Za socialismu si zavádění mechanizace do dolů vyžádalo právní úpravy pro zvýšení bezpečnosti práce. Varující byly následky chorob z povolání pracovníků v hornictví, takže důraz začal být kladen především na prevenci. Kontrolní pravomoc a dozor nad dodržováním bezpečnostních ustanovení a podmínek ochrany zdraví při práci byly přiznány i odborovým organizacím.

Stavem bezpečnosti práce se začala zabývat ústřední komise bezpečnosti a hygieny práce ČSUP (Československý uranový průmysl), kdy mimořádná pozornost začala být věnována problematice zlepšení pracovního prostředí. Jestliže léta 1955-1958 znamenala převrat ve větrání uranových dolů, tj. přechod z přirozeného větrání na umělé, pak léta 1964-1968 znamenala další podstatné zkvalitnění větrání dolů. Zlepšení větrání mělo samozřejmě kladný vliv na snížení prašnosti a množství ostatních škodlivin, čímž se podstatně zlepšilo pracovní prostředí v dolech.

stříbrná mince (700 let hornických práv)